

Kecskeméti Gergely

A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára kölcsönzési politikájának és szabályzatának kialakulása

Egy könyvtár kölcsönzési politikájának kialakulásával nem túl gyakran foglalkozik az ember a mindennapokban, még akkor sem, ha könyvtáros. Pályázatom elsődleges célja az volt, hogy a rendelkezésre álló és felkutatható információkból – saját következtetéseimmel kiegészítve – rekonstruálni tudjam, milyen folyamat eredménye a jelenleg is érvényben levő szabályzatunk. Ezt az ismeretanyagot – úgy vélem – az esetleges jövőbeni változtatásoknál is fel lehet majd használni. Eredeti munkám nagy mennyiségű számadatot tartalmaz, melyeket igyekeztem képi megjelenítéssel olvasóbaráttá tenni, sajnos ebben a cikkben – terjedelmi okok miatt – ezek bemutatására nem volt lehetőség.

A kölcsönzés jelentősége a könyvtár életében

Az Egyetemi Könyvtár 1921-es alapítása utáni első években a látogatóknak „csupán” kölcsönzésre volt módja, mivel – a rendelkezésre bocsátott terület szűkössége miatt – olvasóterem kialakítására nem kerülhetett sor. Az olvasóközönség nagy részét az egyetem hallgatói tették ki, akik leginkább a tanulmányaikhoz szükséges könyveket keresték. A gyakran keresett dokumentumok csak helyben olvashatók voltak (1924-től már olvasótermi használattal), így azok – legalább egy példányban – elérhetővé váltak. A helyben olvasás akkori hangsúlyossága miatt ez többnyire kielégítő megoldást is nyújtott. Az olvasótermi helyek száma azonban nem nőtt a beiratkozott olvasók számának arányában, ezért egyre inkább a kölcsönzés felé tolódott el a korábbi egyensúly, így tudott csak megbirkózni a könyvtár az egyre növekvő olvasói igényekkel.

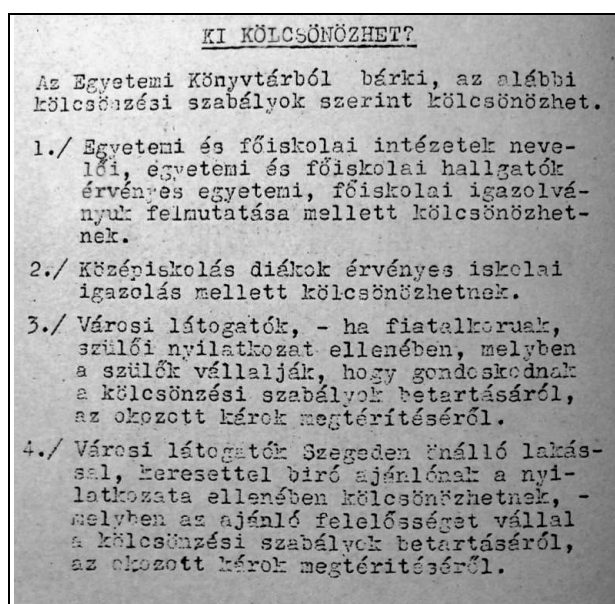
Az Egyetemi Könyvtár szabályzatának és kölcsönzési politikájának kialakulása és változásai a kezdetektől az integrált könyvtári rendszer bevezetéséig

A könyvtári szabályzat és kölcsönzési politika kutatása nehéz feladat abból a szempontból, hogy a korabeli források ritkán tartották szükségesnek, hogy dokumentálják a napi működési rutin részleteit. Leginkább azokban az esetekben találunk utalásokat, mikor egy korábbi rend megváltoztatása okán a statisztikai adatokban is változások történtek. Ilyenkor magyarázatként – sajnos nem minden esetben részletesen – a dokumentumok feltüntetik az új szabályzat létrejöttének okait is. A pályázatban található tényleges adatok jelentős része az Egyetemi Könyvtár éves jelentéseiből és tájékoztató anyagaiból származik.

Az 1921/1922-es tanévben az Egyetemi Könyvtár az egyetem Dugonics téri épületének két helyiségét kapta meg. Az 1936-os számadatok szerint a 212 330 kötetes teljes könyvtári állományból 6734 dokumentumot kölcsönöztek ki, 29 415-öt olvastak

helyben. A dokumentumok nagy része raktárban került elhelyezésre, az olvasóteremben található példányokat csak helyben lehetett használni, így a kölcsönzéshez mindenképp a raktárból történő „kikérésre” volt szükség. Az 1952-es évi jelentésben említik először az előjegyzés lehetőségét: „Az olvasószolgálat jobb ellátása érdekében az eredménytelen kéréseket nyilvántartjuk s a kért mű beérkezése után, természetesen indokolt esetben az illető részére a művet félretesszük, s részére értesítést küldünk ki.” [1] Az első – konkrét – kölcsönzési politikát az 1953-as, az olvasók számára kiadott könyvtári tájékoztató anyagban találjuk meg írásban: a kölcsönözhető könyveket két hétre lehetett elvinni, indokolt esetben hosszabbítani is lehetett őket, a határidőre vissza nem hozott dokumentumok után késedelmi díjat kellett fizetni. A beiratkozás feltételei meglehetősen szigorúak voltak (1. ábra).

1955-ig a könyvtár nem tett különbséget az egyetem polgárai, és a városi olvasók kiszolgálása között. A városi közkönyvtára, a Somogyi-könyvtár 1952-től kölcsönzési szolgáltatást is nyújtott, ezt kihasználva következik be az Egyetemi Könyvtár első ismert kölcsönzési politikájának változása. 1953-tól a városi dolgozók tekintetében a kölcsönzési funkciókat az Egyetemi Könyvtár szűkítette: a szépirodalmi műveket keresőket nem, a szakirodalmat keresőket pedig beiratkozási díj ellenében szolgálták csak ki. A nagy forgalom miatti jelentős állományrongálódást és a tudományos igények lassabb kielégítését is sikerült így megszüntetni.

1. ábra **Kölcsönzési szabályzat**

Az 1962-es tájékoztató anyag szerint az egyszerre kölcsönözhető dokumentumok számát négyre, a kölcsönzési időt három hétre emelték, ezek az évek folyamán rendszeresen változtak, valószínűsíthetően az aktuális kölcsönzési forgalom alapján. 1974-től egy olvasó egyszerre öt könyvet kölcsönözhetett, majd 1975-től az állomány jelentős – 100 000 kötetnyi – részét csak helyben olvashatóvá tették. A döntések háttérében az állhatott, hogy ezekben az években nőtt az olvasótermi helyek száma, és a kevés példányban előforduló műveket inkább helyben szerették volna kiszolgálni, így növelve a hozzáférés esélyét, egyben csökkentve a behajthatatlan kikölcsönzött dokumentumok miatt nem teljesíthető kérések számát. A 80-as évektől a tankönyvek lejáratú idejét nem lehetett hosszabbítani, így biztosítva, hogy azok „forogjanak”: kevesebb ideig lehettek ugyan egy olvasónál, összességében viszont szélesedett használóinak köre.

A kölcsönzés rendje az integrált könyvtári rendszer bevezetéséig

1921-től, a könyvtár Szegedre költözésétől van lehetősége az olvasóknak dokumentumokat kölcsönözni. Ez a kezdeti időkben a Kolozsváron megszokott módon, az onnan hozott, majd Szegeden sokszorosított „könyvkártya” segítségével történt. Kölcsönzéskor a könyvtáros kiemelte a könyvsarokban levő kártyát, rábélyegezte a lejárat dátumát, ráírta az olvasó törzsszámát és aláírta a kártyát.

1952-ben „tasakos” kölcsönzési rendet vezettek be: beiratkozáskor az olvasó nevére kitöltöttek egy tasakot, amely törzsszámát, személyi adatait, érvényességét, a belépési nyilatkozatot és jótállást tartalmazott, kölcsönzéskor a kivett könyvek kártyáit a tasakba helyezték, ezeket a lejárat szerint rendezték. A könyvtár a tasakos kölcsönzés mellett indikátoros nyilvántartással is rendelkezett, az ellenőrző cédulák a példányok raktári száma szerinti sorrendben voltak visszakereshetők.

1995 végén a FEFA III. keretében benyújtott és elnyert pályázattal integrált könyvtári rendszert vezettek be: az addigi „tasakos” kölcsönzési módot meg kellett feleltetni egy adatbázisban rögzített vonalkódalapú olvasói és dokumentumtípusokkal dolgozó rendszernek. Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem egy teljesen új, a korábbiaktól eltérő kölcsönzési politika jött létre, pusztán a korábbi, analóg rendszert formálták át annyira, hogy a digitális adatbázisokkal működőképes legyen. A folyamat

nagyjából két évig tartott, ezután következhetett a Voyager integrált könyvtári rendszer bevezetése a kölcsönzésben. A regisztrált látogató az olvasótípusa megállapítása után már a számára elérhető jogosultságokkal (kölcsönzési idő, kölcsönözhető példányok) tudta használni a könyvtárat. Ez a rendszer lett az alapja a könyvtári integrációkor egyesült könyvtári állomány és a beiratkozott olvasók nyilvántartásának, amelyet a könyvtár a mai napig használ.

A tanszéki, intézeti könyvtárak szabályzata, kölcsönzési politikája

A 2004-es évben bekövetkezett könyvtári integrációkor több mint 70 tanszéki és intézeti könyvtár költözött be az újonnan átadott épületbe, hogy létrejöjjön az egyetem integrált nagykönyvtára. Mivel az összeköltöző könyvtárak között az Egyetemi Könyvtár olvasói és dokumentumstruktúrája volt a legnagyobb, ebbe a szerkezetbe olvadt bele (részben új szerkezeti elemeket is létrehozva) a többi, kisebb könyvtári állomány. Amíg az Egyetemi Könyvtár igyekezett általánosan kiszolgálni az olvasói igényeket, addig a tanszéki, intézeti könyvtárak speciális állománnyal és olvasóközönsséggel rendelkeztek.

A szabályzatok kevésbé voltak rögzítve, illetve rugalmasabban is kezelték őket. A megtalálható anyag nagy része jellemzően az adott tudományterületre szabott volt, többnyire a kapcsolódó szak/szakok hallgatói, oktatói használták, ezért a beiratkozást kevés helyen kötötték feltételekhez. A kar, intézet oktatói gyakorlatilag korlátlanul kölcsönözhetek, a legtöbb helyen megtalálható helyben olvasható állományból is. Tasakos, vagy füzetben rögzített metódussal működtek, s ez alól csak néhány, az integrációt közvetlenül megelőzően már valamely számítógépes rendszert használó könyvtár volt kivétel.

Az Egyetemi Könyvtár számára jelzésértékű, hogy az egyes egységek oktatói, kutatói között még mindig akadnak, akik – 10 évvel az integráció után is – ragaszkodnának a tanszéki keretek közt egykor megszokott egyéni eljárásokhoz.

A könyvtári integráció folyamata

„A karok és intézetek könyvtárai hozzá vannak nőve a karok és intézetek speciális, sőt személyi igényeihez, a karok és intézetek még rövid időre sem szívesen kölcsönöznek könyveket. Az egyetemi könyvtárügy decentralizációja az egyetem

szakkönyvtárakkal való, az eddiginél is fokozottabb összeműködés és élénkebb kapcsolat kiépítése által érhető el.” [2]

Az integráció igénye már az alapítás utáni években feltűnt, majd időről időre újból felmerült. Ideiglenes megoldást nyújtott, hogy 1956-tól az Egyetemi Könyvtár központi könyvtári feladatot látott el, 1967-től pedig a tanszékekről bekért kötelező olvasmánylista alapján gyarapítja a saját állományát. Egy 1977-es elképzelés szerint *„a hálózatot 10-15 nagykönyvtárba lehetne tömöríteni kb. 30-50000 kötetes törzsállományokkal és kvalifikált munkatársakkal”* [3], ez azonban nem valósult meg. A kilencvenes évektől az Egyetemi Könyvtár már – a végül 2004-ben megvalósult mód szerinti könyvtári integrációt célul kitűzve – tervezte a kari, intézeti könyvtárakkal való egyesülést.

Az, hogy az integráció a megvalósult módon jöjjön létre, egy másik problémát is felvetett, ez pedig az Egyetemi Könyvtár helyének kérdése volt. Az 1921-es alapításkor egyértelmű volt, hogy a Dugonics téri épület könyvtári célra rendelkezésre bocsátott két terme nem lesz elegendő a hosszú távú működéshez. Bár a problémát az első években csökkentette az épületben további termek átadása könyvtári célokra, teljes megoldást nem nyújtott. 1939-re 25 szobányi területen kellett megoldani a dokumentumok raktári és olvasótermi elhelyezését, emellett a teljes könyvtári infrastruktúrát üzemeltetni. 1951-ben a nagy belmagasságú raktárakat félemeletekre osztották, majd 120 000 padlón tárolt kötet elhelyezését vasállványzat felállításával oldották meg 1957-ben, az olvasótermi hely szűkösségére azonban továbbra sem volt megoldás.

„Ezért távlati programunk nem lehet más, mint a kor követelményeinek megfelelő könyvtárépület felépítése érdekében kifejtendő törekvésünk.” [4] 1971-re elkészült az új könyvtári épület tervpályázata, amely azonban nem valósulhatott meg, ideiglenes megoldásokkal tudták csak biztosítani a könyvtár működését a rendszerváltás utáni nagy felsőoktatási integrációig. A korábban önálló szegedi felsőoktatási intézményekből létrejött Szegedi Tudományegyetem 1997-től előkészítette a könyvtár új épületének megépítését. 2004 decemberében átadták a *József Attila Tanulmányi és Információs Központot*, melybe – az Egyetemi Könyvtár által korábban kidolgozott, a teljes integrációt célzó terv realizálása érdekében és szenátusi határozat, illetve rektori utasítás alapján – nemcsak az Egyetemi Könyvtár, hanem a tanszéki, kari, intézeti könyvtárak is beköltöztek, megvalósítva a könyvtári integrációt.

Kari és tanszéki állományok kölcsönzési módjának kialakítása az integrált könyvtárban

Az előzőekből látható, hogy a központi és a tanszéki, intézeti könyvtárak integrációja nem volt zökkenőmentes feladat. A beköltöző könyvtárak dokumentumait oly módon kellett feldolgozni, hogy azok belesimuljanak a központi könyvtár már meglévő elektronikus katalógusába. A beérkezett hatalmas állomány azonnali egységes feldolgozására – a napi működés biztosítása mellett – nem volt sem idő, sem energia. A számítógépes adatbázissal rendelkező könyvtárak dokumentumrekordjait konvertálással töltötték be az Egyetemi Könyvtár katalógusába. A korábbi adatbázisokban azonban nem, vagy nem megfelelően szerepelt a dokumentumok kölcsönzési viselkedésére utaló adat: az integrált könyvtári rendszerben való kiszolgáláshoz ezt mindenképp hozzájuk kellett rendelni. Mivel a tanszéki és intézeti könyvtárakban nem volt kialakult példánytípus-alapú kölcsönzési politika, így az Egyetemi Könyvtár már meglévő feltételrendszerét kellett alapul venni.

A beérkezett s raktárban elhelyezett kari, tanszéki stb. könyvtári állomány dokumentumait fehér matricával jelölték, így annak Kölcsönzőbe érkezésekor a könyvtáros tudta, hogy azt először fel kell dolgoztatni. A feldolgozó *nemcsak* a szabványos leírást készítette el, hanem a megfelelő példánytípust is hozzá kellett rendelnie a rekordhoz. Ha a mű az Egyetemi Könyvtár rekordjai között már megtalálható volt, akkor egyszerűen ugyanazt a típust kapta.

Az tanszéki, intézeti könyvtárak olvasói jogosultságait szintén az Egyetemi Könyvtár már meglévő rendszerébe kellett beilleszteni. Sok esetben a kar, tanszék szerette volna elérni, hogy a beköltözött könyvtárak anyagához csak az adott kar vagy szak hallgatói, oktatói férjenek hozzá (ahogy a gyakorlatban az integráció előtt volt). Ez ellentmondott az integráció egyik alapvető céljának, hogy ne széttagolt állományokhoz hozzáférő szűk felhasználói rétegeket alkossanak, hanem hogy az egységes, minden tudományterületet magába foglaló könyvállományt minden egyetemi polgár számára elérhetővé tegyék.

A könyvtári integráció utáni változások a szabályzatban és a kölcsönzési politikában

Az integrált könyvtári rendszerre való átállást követően egymás után merültek fel olyan események, amelyek új, az eddigi kölcsönzési rendszerbe nem

illő dokumentumtípusokért kiáltottak, ezek részletezésére – terjedelmi okokból – ebben a cikkben nem térek ki.

Az *Egységes Tanulmányi Rendszer* (ETR) 2001-es bevezetésétől az egyetem összes hallgatójának tanulmányi és személyes adatait is egy központi rendszerben tartják nyilván, de ezek könyvtári felhasználása sem technikai, sem adatvédelmi szempontból nem volt megoldható. A *Hallgatói Szolgáltató Irodával* való tárgyalások, és az adatkonvertálás technikai feltételének megteremtése után megszületett a – hallgatók számára – jelenleg is automatikusan működő beiratkozási és tagság-újítási rendszer. A 2012/2013-as tanévtől kezdve csak ilyen módon iratkozhatnak be az egyetem hallgatói a könyvtárba, ami mind a hallgatók, mind a könyvtár számára jelentős idő- és munkamegtakarítást jelent. Megszűntek a kézi adatrögzítés okozta esetleges gépelési hibák, az adatmódosítás bejelentésének elmulasztása miatti téves e-mail és lakcímre kiküldött értesítések.

Az olvasói elégedettségfelmérések eredményei alapján 2013-ban a könyvtár változtatott a tankönyvek kölcsönzésének kezelésén. Ezeket a dokumentumokat tradicionálisan sosem hosszabbítottuk, ettől az évtől kezdve viszont – a könyv bemutatása esetén – újra kikölcsönözhetővé váltak. Az általános háromhetes kölcsönzési időt négy hétre növeltük.

A kezdetektől a minőségbiztosított intézményig (összegzés)

Az 1921-es alapítás óta az Egyetemi Könyvtár szabályzata, kölcsönzési politikája, szokásai számtalan változtatáson mentek át. A változás mozgatórugója minden korban az olvasói igények lehető legteljesebb kielégítése volt. Sok szempontból teljesen más rendszert láthatott viszont egy tanszéki és az egyetem központi könyvtárába is beiratkozott olvasó.

Az integrált könyvtári számítógépes rendszer bevezetése 1997-ben nagyban megváltoztatta a korábbi kölcsönzési gyakorlatot az Egyetemi Könyvtárban. Az addigi analóg módszer digitálissá vált: amíg a tasakos kölcsönzési rendszerben egy elvileg nem kölcsönözhető dokumentum kiadásánál több lehetősége is volt a könyvtárosnak, addig ezt a számítógépes rendszer már nem engedte meg.

A 2004-ben bekövetkezett könyvtári integrációig az Egyetemi Könyvtár dolgozóinak és olvasóinak volt

ideje megszokni az új módszert, ezt ugyanakkor a tanszéki könyvtárak nagy része nem mondhatta el magáról. A könyvtárak összevonása és a számítógépes rendszer nemcsak a tanszéki könyvtárakat látogatók, hanem az ott dolgozó könyvtárosok számára is sok újdonságot hozott.

Az összes könyvtári munkafolyamat dokumentálásával, az azoknak való megfeleléssel 2012 végére „a Klebelsberg Könyvtár »könyvtári tevékenység« területen minőségirányítási rendszert vezetett be és alkalmaz, mely megfelel az MSZ EN ISO 9001:2009 szabvány követelményeinek.” [5] A minőségbiztosítás adta lehetőségek lezárták az integrációkor felmerült – az eltérő szokások miatti – kérdéseket. A munkafolyamatok egységes leírásával és azok betartásával rögzített normák stabil alapot adtak az egységes munkavégzéshez. A különböző munkaterületeken dolgozó könyvtárosok is ugyanazon elvek alapján következetesen minőségi munkát láthattak el.

Munkámban ugyan a hagyományos dokumentumok kölcsönzésének kialakulásával foglalkoztam, mégis azt gondolom, a könyvtárak és könyvtárunk jövője alakulásának szempontjából nem tekinthetünk csak erre. A digitális anyagok megjelenése, az analóg anyagok digitalizálása, indexelése és szolgáltatása még jó ideig nem fogja ugyan kiszorítani a klasszikus dokumentumkölcsönzést, azonban fel kell készülnünk a könyvtári funkció megváltozásával járó következményekre.

Irodalom

- [1] SZEKERES Pál: Beszámoló a Szegedi Egyetemi Könyvtár 1952. évi működéséről. Szeged, Egyetemi Könyvtár, 1952. p. 8.
- [2] BIBÓ István: Könyvtáraink racionalizálása: A Szegedi Egyetemi Könyvtár tíz éve. Szeged, Szeged Városi Ny., 1930. p. 17.
- [3] Beszámoló jelentés a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára 1977. évi működéséről. Szeged, JATE, 1978. p. 2.
- [4] Beszámoló a Szegedi Egyetemi Könyvtár 1961. évi működéséről. Szeged, Egyetemi Könyvtár, 1962. p. 1.
- [5] A Klebelsberg Könyvtár minőségbiztosítási rendszert vezetett be. A hozzáférés módja:
<http://ww2.bibl.u-szeged.hu/index.php/component/content/article/9-magyar-nyelvu-tartalom/friss-hirek/968-a-klebelsberg-konyvtar-minosegbiztositasi-rendszert-vezetett-be> (Letöltés ideje: 2014.05.16.) (Elektronikus dokumentum)

Beérkezett: 2014. X. 19-én.

Kecskeméti Gergely
az SZTE Klebelsberg Könyvtár
kölcsönzési csoportvezetője.
E-mail:
gergely.kecsekemeti@ek.szte.hu